

СОЦІАЛЬНО-ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

© 2014 ІВАШИНА С. Ю., ІВАШИНА О. Ф.

УДК 330.837

Івашина С. Ю., Івашина О. Ф. Соціально-інституціональні аспекти економічної трансформації

Статтю написано на актуальну тему, присвячену проблемі економічних трансформацій. Підкреслюється обмеженість ортодоксальної економічної теорії щодо дослідження економічних трансформацій і необхідність використання методології, яка дозволяє застосовувати емпіричний досвід і методи дослідження всіх напрямів економічної та інституціональної теорії. Економічна трансформація розглядається як форма суспільної трансформації, що охоплює всі сфери суспільного життя, виявляється в економіко-соціальних, економіко-культурних, економіко-політичних, економіко-духовних взаємодіях і відображає соціальний контекст розвитку економічної системи. Суб'єктом економічної трансформації визнано людину. Її як суб'єкта економічних трансформацій розглянуто з урахуванням впливу модерністських і постмодерністських цінностей на формування соціокультурних ознак суспільства. Роль людини в процесі економічної трансформації визначається процесом соціалізації в його широкому розумінні. Критерієм ефективності економічних трансформацій визначено транзакційні витрати. При набутті ними критичних значень відбуваються руйнування інституціональної системи та порушення природного ходу еволюції економічної системи. Технологічну еволюцію визнано основним чинником економічної трансформації. Враховано нетехнологічні інституціональні чинники економічних трансформацій, різну динаміку змін технологій і соціальних інститутів, а соціальну інерцію розглянуто як захисну реакцію економічної системи на зміни існуючих соціальних інститутів.

Ключові слова: еволюція, економічна трансформація, інститут, соціальний аспект, транзакційні витрати

Бібл.: 13.

Івашина Світлана Юрївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра фінансів і кредиту, Академія митної служби України (вул. Роза-льова, 8, Дніпропетровськ, 49000, Україна)

Email: ivashina_aleks@ukr.net

Івашина Олександр Флорович – доктор економічних наук, доцент, професор, кафедра менеджменту ЗЕД, Академія митної служби України (вул. Роза-льова, 8, Дніпропетровськ, 49000, Україна)

Email: ivashina_aleks@ukr.net

УДК 330.837

UDC 330.837

Івашина С. Ю., Івашина А. Ф. Социально-институциональные аспекты экономической трансформации

Статья написана на актуальную тему, посвященную проблеме экономических трансформаций. Подчеркнута ограниченность ортодоксальной экономической теории к исследованию экономических трансформаций и необходимость использования методологии, которая позволяет применять эмпирический опыт и методы исследования всех направлений экономической и институциональной теории. Экономическая трансформация рассматривается как форма общественной трансформации, охватывающей все сферы общественной жизни, проявляется в экономико-социальных, экономико-культурных, экономико-политических, экономико-духовных взаимодействиях и отражает социальный контекст развития экономической системы. Субъектом экономической трансформации признан человек. Он рассмотрен как субъект экономических трансформаций с учетом влияния модернистских и постмодернистских ценностей на формирование социокультурных признаков общества. Роль человека в процессе экономической трансформации определяется процессом социализации в его широком понимании. Критерием эффективности экономических трансформаций определены транзакционные издержки. При достижении ими критических значений происходят разрушение институциональной системы и нарушения естественного хода эволюции экономической системы. Технологическая эволюция признана основным фактором экономической трансформации. Учтены нетехнологические институциональные факторы экономических трансформаций, различия в динамике изменений технологий и социальных институтов, а социальная инерция рассмотрена как защитная реакция экономической системы на изменения существующих социальных институтов.

Ключевые слова: эволюция, экономическая трансформация, институт, социальный аспект, транзакционные издержки

Библ.: 13.

Ivashina S. Yu., Ivashina O. F. Social and Institutional Aspects of Economic Transformation

The article is written on a topical issue devoted to the problem of economic transformation. The limitations of orthodox economic theory to the study of economic transformation and the need to use a methodology that allows the use of empirical evidence and methods of investigation of all areas of economic and institutional theory were highlighted. Economic transformation is considered as a form of social transformation, covering all spheres of social life is a manifest in the economic and social, economic, cultural, economic and political, economic and spiritual interactions and reflects the social context of the economic system. People were recognized as a subject of economic transformation. They are considered as the subject of economic transformations taking into account the influence of modernist and post-modernist values on the formation of social and cultural features of society. Man's role in the process of economic transformation process of socialization is defined in its broadest sense. The criterion of efficiency of economic transformations was defined as transaction costs. When they reach the critical values the destruction of the institutional system and disturbing the natural course of evolution of the economic system occurs. Technological evolution is recognized as a major factor of economic transformation. Considered non-technological, institutional factors of economic transformation, the differences in the dynamics of changes in technology and social institutions, and social inertia is considered as a defensive reaction to changes in the economic system of the existing social institutions.

Key words: evolution, economic transformation, institution, the social aspect, transaction costs

Bibl.: 13.

Ивашина Светлана Юрьевна – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра фінансов і кредита, Академія таможенної служби України (ул. Рогольова, 8, Дніпропетровськ, 49000, Україна)

Email: ivashina_aleks@ukr.net

Ивашина Александр Флорович – доктор економічних наук, доцент, професор, кафедра менеджменту ВЗД, Академія таможенної служби України (ул. Рогольова, 8, Дніпропетровськ, 49000, Україна)

Email: ivashina_aleks@ukr.net

Ivashyna Svitlana Yu. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Finance and Credit, Ukrainian Academy of Customs (vul. Rogalyova, 8, Dnipropetrovsk, 49000, Ukraine)

Email: ivashina_aleks@ukr.net

Ivashyna Oleksandr F. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Professor, Department of Management of FEA, Ukrainian Academy of Customs (vul. Rogalyova, 8, Dnipropetrovsk, 49000, Ukraine)

Email: ivashina_aleks@ukr.net

Сьогодні країна переживає складний етап суспільної трансформації, ускладнений подіями, пов'язаними з відстоюванням і формуванням державності, проведенням глибоких економічних реформ. Вона полягає в системних змінах у всіх сферах суспільного життя, насамперед в економічній сфері, де набуває форми економічної трансформації. Досвід значною мірою невдалих економічних перетворень в останні десятиліття доводить необхідність дослідження її рушійних сил, що потребує пошуку та використання такої методології, на основі якої можна адекватно застосовувати емпіричний досвід і надбання всіх напрямів економічної теорії, зокрема тих, які використовують досвід суміжних наук. Обмеженість ортодоксальної економічної теорії в дослідженні сучасних економічних систем давно є очевидною. Отримані на цій основі макроекономічні результати не дають достатньої та адекватної характеристики економічних змін і дозволяють описати трансформації економічної системи лише в термінах рівноваги – нерівноваги. При цьому гносеологічні витоки проблеми рівноваги – нерівноваги дозволяють аналізувати лише окремі економічні взаємодії, які не обов'язково є системоутворюючими.

Нерівновагу традиційно розглядають як основну характеристику відкритої економічної системи, в якій відбуваються не просто зміни її структури та складу, а навіть поведінки економічних суб'єктів. Відповідно, економічні трансформації можна розглядати як процес глибоких змін, унаслідок яких виникає якісно новий стан економічної системи, для описання якого недостатньо досліджень у межах неокласичної парадигми, а необхідно використовувати еволюційну теорію, інституціоналізм, економічну синергетику, сучасну постнекласику з її дослідженнями людинорозмірних комплексів. Як бачимо, зростання масштабів і глибини сучасних економічних перетворень зумовлюють поглиблення диференціації економічних знань, професіоналізацію економічної науки і необхідність використання методологічних можливостей суміжних наук, насамперед соціології.

Під впливом наукових дискусій і критики проблема економічної трансформації зазнала суттєвих змін у теоретичному та методологічному планах. Якщо в межах «мейнстріму» економічна трансформація традиційно розглядалася як явище одномірне, суто економічне, то сьогодні все більше уваги приділяється її неекономічним вимірам і аспектам: соціальним, культурним, етичним, політичним, духовним та іншим.

Нові уявлення про суспільні трансформації замінили традиційне універсальне детерміністсько-лінійне їх бачення. Вони довели необхідність і можливість розглядати економічні трансформації у контексті універсальної само-

організованої еволюції людства, як одну із визначальних форм суспільного розвитку, що існує поряд з іншими його формами. Дослідженню зазначеної проблематики присвячено наукові роботи Р. Нельсона, С. Уінтера, Д. Норта, О. Уільямсона, Й. Шумпетера, які вже стали класичними. Серед сучасних досліджень українських учених слід відзначити роботи В. Д. Базиловича, Т. В. Гайдай, Н. І. Гражевської, А. Гриценка, В. П. Решетила, В. М. Тарасевича, А. А. Чухна [1 – 6; 8 – 11] та інших.

Сучасні уявлення про проблематику економічних трансформацій надають багато підстав для їх критики і подальшої розробки. Залишаються нерозв'язаними питання, пов'язані з розумінням самої категорії економічної трансформації як цілеспрямованої діяльності людини та самої людини як об'єкта трансформаційних змін. Це означає необхідність подальшого перегляду категоріальних основ самої парадигми економічної трансформації, яка має спиратися на емпіричну реальність, включати окремі контексти і узагальнювати їх.

Метою статті є виділення соціальних аспектів економічних трансформацій та визначення їх основних ознак впливу на процес економічних трансформацій суспільства.

Суть економічної трансформації становлять глибокі перетворення, що зумовлені змінами технології та відбуваються на рівні економічних відносин, інститутів економічної та соціальної сфери. Вони безпосередньо торкаються не просто основних сторін економічної діяльності на всіх стадіях суспільного виробництва, але й життєдіяльності людини в широкому розумінні. Це дає нам усі підстави розглядати економічну трансформацію як процес, що послідовно та безперервно здійснюється на всіх рівнях економічної системи. Економічна трансформація відбувається не лише в економічній, а охоплює соціальну, економічну, культурну, політичну, духовну та інші сфери суспільного життя і проявляється в значній кількості економіко-соціальних, економіко-культурних, економіко-політичних, економіко-духовних та інших взаємодій. Тому можна однозначно говорити про те, що вона є не тільки умовою і результатом економічної діяльності, а виступає як соціальний процес. Такий широкий підхід до розуміння економічних трансформацій, на нашу думку, дозволяє відійти від економцентризму, дає підстави для формування нової парадигми економічних змін і відображення соціальних аспектів розвитку економічної системи.

Процес економічної трансформації досить ґрунтовно описано в економічній літературі з різних методологічних позицій. Використання окремих методів наукового дослідження дозволяє аналізувати той чи інший бік явища, сис-

теми або процесу. Лише системний підхід дає можливість комплексного аналізу системи як певної цілісності. Він доводить обмеженість усіх проведених наукових досліджень, у тому числі тих, що намагаються розкрити особливості окремих форм суспільної трансформації, однак сам має певну обмеженість. Системний підхід не дозволяє інтегрувати дослідження різних форм суспільної трансформації в певну цілісність. Він є ефективним засобом дослідження в межах неокласичної парадигми, коли ми розглядаємо мікро- або макроекономічну систему та їх трансформацію. Однак сьогодні зводити дослідження економічної трансформації до неокласичного розуміння не достатньо, його потрібно доповнювати інституціональним аналізом в силу інституціонального та навіть універсального характеру суспільних трансформацій.

На думку Н. Гражевської, трансформація у вузькому розумінні являє собою внутрішню складову процесу загальної еволюції, пов'язану з порушенням рівноваги і поступовості, невизначеністю, незавершеністю, альтернативністю розвитку, наявністю особливих перехідних форм і специфічних елементів перехідних структур. В її основі знаходяться якісні перетворення економічної системи, вихід поза межі стабільного функціонування і перехід до стану нерівноваги, кількісних і якісних змін різної інтенсивності і спрямованості. Такий підхід трактує трансформацію як дискреційний процес якісних перетворень економічної системи, стрибок, який є результатом попередніх еволюційних змін.

У широкому контексті вона розглядає трансформацію як усезагальну форму розвитку економічних систем, пов'язану з еволюційними та революційними змінами, постійними переходами економічних систем із стійкого до нестійкого стану і навпаки. В межах цього підходу еволюція трактується як поступовий процес накопичення кількісних і якісних змін параметрів системи, збільшення її ентропії та нестійкості. Вказані зміни передують якісному (революційному) стрибку та переходу системи в нову дисипативну структуру, яка відповідає новим умовам зовнішнього середовища, після цього система знову починає еволюційні зміни і цикл повторюється [3, с. 23 – 24].

Використання методології еволюційних досліджень до реалій пострадянської трансформації української економіки пояснює особливості їх функціонування та розвитку в умовах системного порушення природного ходу еволюції та проходження в недалекому минулому етапу інверсійного розвитку. Сьогодні відбувається повернення країни до природної цивілізаційної та соціально-економічної еволюції.

Як бачимо, економічна трансформація – це складний багаторівневий і багатоаспектний процес, який можна структурувати за глибиною, за інтенсивністю, за характером, за спрямованістю, за охоптом елементів системи. Він знаходиться під впливом циклічної і хвильової динаміки та навіть інверсійних процесів, які характеризуються повторенням певних періодів, фаз, навіть типів господарських укладів. Інверсійний характер економічної трансформації зумовлений інверсією інституціонального розвитку, при якому спостерігається зворотна послідовність перетворень, повернення віджилих інституціональних форм. При цьому зворотному ході розвитку логічне (хід реформ) не збігається з історичним (природною еволюцією) [2, с. 89].

В умовах еволюційних змін можливість інверсійних змін ще раз доводить дискреційний характер економічної трансформації. На нашу думку, саме дискреційний характер економічної трансформації є свідченням того, що вона відбувається у трансформаційний період, період зміни епох і переходу економічної системи в нову якість.

Як видно, в широкому розумінні трансформація об'єднує еволюційну та революційну форми розвитку економічної системи. При цьому момент переходу системи на іншу траєкторію розвитку розглядається як галузь революційних зрушень, а процес адаптації системи до нової траєкторії і накопичення факторів, які призведуть до майбутньої катастрофи, визнається процесом її еволюційного розвитку. При розгортанні еволюційних процесів відбувається повільне накопичення кількісних і якісних змін параметрів системи та її компонентів під впливом механізмів, що нейтралізують сильні флуктуації і повертають систему до стану динамічної рівноваги. В умовах революційних перетворень розвиток набуває непередбачуваного характеру, оскільки в цей момент він визначається не тільки внутрішніми флуктуаціями, але й зовнішніми, які не тільки ускладнюють, але й роблять неможливим прогноз щодо подальших напрямів трансформації та досягнення економічної рівноваги.

Зміст процесу економічної трансформації пояснює також еволюційна теорія. Вона спрямована на вивчення особливостей економіки, що прогресує технологічно та має у своїй основі технологічну еволюцію. Зміна технологій не просто динамічний, але й нерівноважний процес. Це пояснюється тим, що інноваторам завчасно не відомо, якою буде реальна потреба у новій техніці, технологіях або продуктах. Зміна технологій вимагає значної концентрації ресурсів нагромадження, соціальних змін, удосконалення організаційних та управлінських структур, сприяє змінам офіційних статусів, традицій та інших інститутів, зменшенню трансакційних витрат, подоланню соціальної інерції. І хоча технологічну еволюцію слід визнати основним чинником, що знаходиться в основі економічної трансформації, інституціональна теорія залишає значне місце для нетехнологічних інституціональних чинників економічних трансформацій. Досвід економічних трансформацій доводить стратегічну важливість інституціональних чинників, їх визначальну роль навіть порівняно з макроекономічними чинниками та заходами макроекономічної політики. Останні можуть бути цілком ефективними в певні відрізки часу, однак окремі позитивні результати не завжди забезпечують реальну трансформацію економічної системи.

Трансформації соціально-економічних систем з позицій інституціональної теорії та економічної синергетики досліджує В. П. Решетило. Він розглядає сучасні трансформації як складний процес системних взаємодій, які виникають під впливом зовнішніх і внутрішніх флуктуацій, що приводять інституціональну систему в точку біфуркації, де існує кілька можливих траєкторій її подальшого розвитку. Зміни нестійких нерівноважних інституціональних систем пов'язані з актуалізацією їх потенційного стану, з невизначеністю та альтернативністю їхнього розвитку, а тому їх удосконалення – це лише один із можливих результатів, котрий може бути реалізованим лише за певних умов [8, с. 50].

Дія механізму економічної трансформації полягає в тому, що під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників

економічна система переходить до нерівноважного стану. У такій ситуації фактор невизначеності та інноваційні ризики дуже великі і з позицій економічної синергетики означають взаємодію порядку та хаосу. При цьому слід зазначити можливість упорядкування економічного хаосу при наявності еволюційної домінанти. З позицій формування дисипативних структур у нерівноважному нестійкому середовищі в процесі економічних трансформацій можна виокремити кілька важливих аспектів. На нашу думку, найбільш важливий серед них – соціальний. Він доводить накопичення структурної інформації, необхідної для становлення нових соціальних інститутів або вдосконалення вже діючих. Внаслідок дії соціокультурних чинників відбувається уніфікація переваг суб'єктів господарювання, посилюється формування спільності господарської етики, якої дотримується більшість суб'єктів господарювання, відбувається формування нової якості економічної системи. Більш якісні інститути, створені з ініціативи і підтримки суб'єктів господарювання й населення, стають основою нового економічного порядку. У подальшому під впливом нових внутрішніх і зовнішніх флуктуацій ситуація повторюється, інституціональна система виходить на етап нестійкого нерівноважного розвитку, накопичує нову структурну інформацію, формує свою нову якість, а потім знову починається етап інституціональної рівноваги.

Як бачимо, економічна трансформація являє собою динамічний процес досягнення рівноваги. Саме тому для розуміння економічної трансформації важливо зафіксувати точку відліку, яка може бути визначена як точка рівноваги. В різних напрямках економічної теорії економічна рівновага визначається по-різному. В «мейнстрімі» – це рівновага на окремих ринках, в інституціональній теорії – це ситуація, в якій жоден із економічних агентів не зацікавлений у зміні існуючих інститутів, коли за даного співвідношення сил гравців, наявного набору контрактних відносин, що забезпечують економічний обмін, жоден із гравців (а також гарантів угоди, якщо вони не збігаються) не вважає для себе вигідним витратити ресурси на реструктуризацію угод, зміну їхньої форми [12, с. 525].

В процесі трансформаційних змін у складних економічних системах можуть виникати проблеми субординації та координації, пов'язані з інституціональними розривами між інституціональними рівнями, суміжними інститутами, правилами гри та правилами контролю в межах інституціональної структури економіки. Такі розриви означають, що зв'язок між суміжними правилами не забезпечений, що виникаючі нові та існуючі інститути не компліментарні та руйнують соціальну та економічну системи. Якщо інституціональні розриви є значними або зберігаються певний час, створюється загроза виникнення різного роду незавершених і проміжних соціальних станів з відверто негативними для функціонування економічної системи наслідками, що виявляються у збільшенні трансакційних витрат. Про зростання трансакційних витрат і збільшення трансформаційної складової трансакційних витрат в епоху економічних трансформацій свідчить наукова література. Так, спираючись на сформульовану методологію кількісної оцінки трансакційних витрат, Д. Норт і Дж. Уолліс виміряли їх рівень у приватному та суспільному секторах економіки

США. Вони дійшли висновку, що динаміка рівня трансакційних витрат відносно до ВВП у приватному секторі зросла з 22,2 % у 1870 р. до 40,8 % у 1970 р., у державному трансакційному секторі (національна оборона, видатки на поліцію, пошту, повітряний і водний транспорт, фінансове управління та загальний контроль) зросли відповідно з 2,8 % до 11,3 % [12, с. 279 – 281].

Існують всі підстави стверджувати, що в трансформаційний період зростає роль трансакційного сектора економіки. Дослідники Є. Попов та В. Лісних оцінюють трансакційні витрати на рівні 50 – 70 % при постійному зростанні трансакційного сектора. Водночас питома вага трансакційних витрат у сукупних витратах фірми становить від 1,5 до 15 %, однак у перехідних економіках вони можуть бути значно вищими. За їхніми оцінками, різниця між витратами трансакційного сектора в цілому та трансакційними витратами фірм формується внаслідок виникнення фірми як інституту й становить приблизно 50 %. [7, с. 72 – 73].

Отже, трансакційні витрати можна розглядати як критерій ефективності економічних трансформацій. Очевидно, що в разі набуття ними критичних значень вони можуть призвести до руйнування інституціональної системи та порушення природного ходу еволюції економічної системи. При цьому в трансформаційному періоді зростання трансформаційних витрат може свідчити про формування нової економічної системи та відповідних їй соціальних умов.

Соціальний аспект економічних трансформацій є не тільки важливим, але й відображає той факт, що забезпечити нормальний стійкий саморозвиток на ринковій основі можна тільки шляхом відповідної соціалізації економічних відносин. Практика реформування в країні вже довела, що запозичені елементи соціально-інституціональної структури розвинутих країн часто не працюють у наших умовах і не можуть стати основою для необхідних змін. Доцільність і можливість таких змін обумовлені широким спектром інституціональних умов – від менталітету нації до особливостей наявної соціально-інституціональної інфраструктури та соціальної інерції.

Соціальна інерція виявляє себе в існуванні відносно стійких неформальних правил, традицій, звичаїв, стереотипів соціальної поведінки, економічній культурі тощо. Коли зміни в організаційних структурах, механізмах регулювання прискорюються, то ймовірність посилення ефекту соціальної інерції збільшується. Враховуючи різну динаміку змін технологій і соціальних інститутів, соціальну інерцію можна розглядати як захисну реакцію економічної системи на швидкі та руйнівні технологічні та організаційні зміни. Економічна система просто не буде здатна нормально функціонувати і «перетравлювати» всі технологічні інновації, якщо вони суперечать існуючим соціальним інститутам.

Процес економічної трансформації визначається загальним трендом економічного розвитку, при якому не виключено рух у напрямку «векторності – безвекторності». Відповідно, постає питання про необхідність глобального процесу переходу від природно-історичного (заснованого на прогресивно-послідовних способах заміщення одних інституціональних структур іншими, їх детермінованості і су-

бординованості) до соціокультурного (пов'язаному із співіснуванням самостійних і непорівнянних інституцій) типу розвитку. А. Гриценко трактує вказані трансформації як перехід від відтворювального, дискреційного, еволюційно-революційного до континуального, процесуального, інноваційного розвитку. Останнє допускає співіснування найбільш передових технологічних і соціальних інституцій, що постійно змінюються і втілюють інституціональну динаміку, із традиційними консервативними інституціями, які не обов'язково мають зникнути [4, с. 73–74].

Якщо виходити із соціального контексту економічної трансформації, її суб'єктом виступає людина. Роль людини в економічних трансформаціях не відображена в мікро- або макроекономічних неокласичних і кейнсіанських моделях, концепції базових потреб і навіть теорії людського капіталу. Традиційно вона обговорюється в межах дискусії щодо раціональності поведінки економічних суб'єктів. Людину як суб'єкта економічних трансформацій уже недостатньо розглядати крізь призму раціональності – нерациональності або навіть засвоєння універсальних традиційних цінностей, необхідно враховувати модерністські та постмодерністські цінностей суспільства та їхній вплив на формування соціокультурних ознак сучасного суспільства. Роль людини в економічних трансформаціях насамперед визначається процесом соціалізації в його широкому розумінні.

Соціалізацію ми розглядаємо як невід'ємний елемент економічної трансформації. На відміну від економічних трансформацій, вона не має дискреційного характеру, а відбувається постійно, створюючи умови майбутніх змін. Соціалізація означає формування відповідних соціальних умов для глибинних соціально-економічних перетворень та їх проведення. Без неї неможливі принципові зміни в знаннях та інформації, техніці, технологіях, організації, управлінні та у свідомості людей. Вона супроводжується якісними змінами економічного, політичного, соціального, духовного та культурного порядків, рухливістю у співвідношенні старих і нових цінностей, традицій та інновацій. Відповідно, соціалізація означає появу нових економіко-соціальних взаємодій. Соціалізацію можна розглядати як важливу складову економічної трансформації. Вона відображає недосконалість соціальних інститутів, які створює людина в процесі господарської діяльності, їх появу, еволюцію та еволюцію самої людини.

Як бачимо, економічні трансформації включають соціально-інституціональний аспект. Він відображає, насамперед, появу соціальних інститутів, які забезпечують соціалізацію людини та економіки, зміни соціокультурних настанов населення, зростання його самосвідомості та ініціативності, довіри до держави та її інститутів.

Трансформації економічних систем являють собою складний нелінійний біфуркаційний процес виникнення, розвитку та укріплення соціальних інститутів, адекватних самоорганізаційних механізмів сучасного суспільства. Глибина та швидкість проведення економічної трансформації залежать від рівня складності, фрактальності й цілісності існуючих економічної, соціальної та інституціональної систем, від ефективності механізмів самоорганізації суспільства, ролі людини в сучасних соціально-економічних

процесах. Для того, щоб дійсно надати нові якості економічній системі, потрібні потужні інституціональні зміни, здатні зруйнувати дію механізму негативних зворотних зв'язків. При цьому важливо враховувати, що сучасні економічні системи знаходяться ніби на межі з правом, політикою і культурою та відображають їх взаємний вплив. Тому говорити про економічні трансформації тільки в межах модифікації економічних інститутів неправомірно. В процесі економічних трансформацій мають змінюватися все суспільство, всі його системи й підсистеми, а насамперед люди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базилевич В. Д. Комплексний аналіз інституційної архітектури і динаміки економічних перетворень / В. Д. Базилевич // Економічна теорія. – 2008. – № 1. – С. 109–112.
2. Гайдай Т. В. Інституціонально-еволюційний підхід у дослідженні інверсійного типу системної трансформації / Т. В. Гайдай // Научные труды ДОНТУ. Серия экономическая. – 2009. – Вып. 37-1. – С. 85–89.
3. Гражевська Н. І. Відображення трансформаційних процесів у системі категорій соціально-економічної динаміки / Н. І. Гражевська // Економічна теорія. – 2007. – № 4. – С. 19–29.
4. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / [ред. А. А. Гриценко]. – Х. : Форт, 2008. – 928 с.
5. Нельсон Р. Эволюционная теория экономических изменений / Р. Нельсон, С. Уинтер. – М. : Финстатинформ, 2000. – 474 с.
6. Норт Д. Институты, институциональное изменение и функционирование экономики / Д. Норт; [пер. с англ. А. Н. Нестеренко]. – М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 527 с.
7. Попов Е. Трансакционные издержки в переходной экономике / Е. Попов, В. Лисных // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 3. – С. 72–77.
8. Решетило В. П. Бифуркационный характер институциональных изменений социально-экономических систем переходного типа / В. П. Решетило // Экономическая теория. – 2007. – № 4. – С. 49–58.
9. Тарасевич В. Н. Экуника: гипотезы и опыты : [монография] / Тарасевич В. Н. – М. : ТЕИС, 2008. – 565 с.
10. Уильямсон О. Экономические институты капитализма: фирмы, рынок, отношенческая контрактация / О. Уильямсон; [пер. с англ.]. – СПб. : Лениздат; CEV Press, 1996. – 702 с.
11. Чухно А. А. Экономическая теория : [монография]. У 2-х т. / А. А. Чухно. – К. : ДНУ АФУ, 2010.
12. Шаститко А. Е. Новая институциональная экономическая теория / Шаститко А. Е. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Экономический факультет МГУ; ТЕИС, 2002. – 591 с.
13. Шумпетер Й. Теория экономического развития : Исследования предпринимательской прибыли, капитала, кредита и цикла конъюнктуры / Шумпетер Й.; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1992. – 296 с.

REFERENCES

Bazylevych, V. D. "Kompleksnyi analiz instytutsiinoi arkhitektoniky i dynamiky ekonomichnykh peretvoren" [Comprehensive

analysis of architectonics and institutional dynamics of economic change]. *Ekonomichna teoriia*, no. 1 (2008): 109-112.

Chukhno, A. A. *Ekonomichna teoriia* [Economics]. Kyiv: DNU AFU, 2010.

Hrazhevska, N. I. "Vidobrazhennia transformatsiinykh protsesiv u systemi katehorii sotsialno-ekonomichnoi dynamiky" [Showing transformation processes in the categories of social and economic dynamics]. *Ekonomichna teoriia*, no. 4 (2007): 19-29.

Haidai, T. V. "Instyutsionalno-evoliutsiinyi pidkhid u doslidzhenni inversiinoho typu systemnoi transformatsii" [Institutional and evolutionary approach to the study of the inversion type of system transformation]. *Nauchnye trudy DonNTU. Seriya ekonomicheskaiia*, no. 37-1 (2009): 85-89.

Institutsionalnaia arkhitektonika i dinamika ekonomicheskikh preobrazovaniy [Architectonic and institutional dynamics of economic transformation]. Kharkiv: Fort, 2008.

Nort, D. *Instituty, institutsionalnoe izmenenie i funktsionirovanie ekonomiki* [Institutions, Institutional Change and Economic Performance]. Moscow: Fond ekonomicheskoy knigi «Nachala», 1997.

Nelson, R., and Uinter, S. *Evoliutsionnaia teoriia ekonomicheskikh izmeneniy* [Evolutionary Theory of Economic Change]. Moscow: Finstatinform, 2000.

Popov, E., and Lisnykh, V. "Transaktsionnye izderzhki v perekhodnoy ekonomike" [Transaction costs in the transitional economy]. *Mirovaia ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniia*, no. 3 (2006): 72-77.

Reshetilo, V. P. "Bifurkatsionnyy kharakter institutsionalnykh

izmeneniy sotsialno-ekonomicheskikh sistem perekhodnogo tipa" [Bifurcation nature of the institutional changes in socio-economic systems in transition]. *Ekonomicheskaiia teoriia*, no. 4 (2007): 49-58.

Shastitko, A. E. *Novaia institutsionalnaia ekonomicheskaiia teoriia* [New Institutional Economics]. Moscow: Ekonomicheskii fakultet MGU; TEIS, 2002.

Shumpeter, Y. *Teoriia ekonomicheskogo razvitiia : Issledovaniia predprinimatelskoy pribyli, kapitala, kredita i tsikla koniunktury* [Theory of Economic Development: Studies of business profits, capital, credit, and cycle conditions]. Moscow: Progress, 1992.

Tarasevich, V. N. *Ekunika: gipotezy i opyty* [Ekunika: hypotheses and experiments]. Moscow: TEIS, 2008.

Uiliamson, O. *Ekonomicheskii instituty kapitalizma: firmy, rynek, otnoshencheskaia kontraktatsiia* [Economic Institutions of Capitalism: Firms, markets, relational contracting]. St. Petersburg: Lenizdat; SEV Press, 1996.